

4. Малажай, Г. М. Характарыстычнае слова ў мастацкім кантэксце Фёдара Янкоўскага / Г. М. Малажай, Л. І. Арочка // Актуальныя пытанні беларускай лінгвістыкі: да 80-годдзя праф. М. С. Яўневіча : зб. навуц. арт. – Мінск, 2002. – С. 114–118.

5. Мароз, В. К. Пераемнасць: беларускія навуковыя школы ў кантэксце філалагічнай школы прафесара Фёдара Янкоўскага / В. К. Мароз // Актуальныя праблемы мовазнаўства і лінгвадыдактыкі (да 80-годдзя з дня нараджэння прафесара Г. М. Малажай) : зб. навуц. арт. : у 2 ч. – Брэст : БДУ, 2018. – Ч. 1. – 192 с.

Ларыса Яўдошына

ДЫЯЛАГІЗАВАНАСЦЬ ПРОЗЫ Ф. М. ЯНКОЎСКАГА: МОЎНЫ АСПЕКТ

Зборнікі мастацкай прозы Ф. Янкоўскага засведчылі адкрыццё яшчэ адной грані таленту вядомага лінгвіста і разам з тым – з’яўленне ў нацыянальнай літаратуры самабытнага пісьменніка-філолага з выразнай творчай індывідуальнасцю, якому пераважна было ўласціва адчувальна-эмпірычнае асэнсаванне як рэчаіснасці, так і самой моўы. Многія апавяданні і асабліва абразкі прасякнуты імпрэсіяй, эмацыянальным выкладам, насычаны ўспамінамі і перажываннямі аўтара. Абумоўлена гэта самой прыродай творчасці пісьменніка, бо “Фёдар Міхайлавіч вельмі часта быў пад уражаннем нейкай падзеі, светлага або блізкага ўспаміну. Тады ў яго думках звычайна выпяваў новы абразок” [1, с. 13–14]. Імкнучыся перадаць свае незабыўныя ўражання, пісьменнік адкрыты ў выяўленні пачуццяў, ён шукае і чакае суперажывання. Яго творы арыентаваны не на пасіўнага, а на актыўнага чытача, які гатовы душэўна адклікацца на іх. У такой устаноўцы пісьменніка чытыцца важная рыса яго творчасці: стыль Ф. Янкоўскага дыялагізаваны ў тым сэнсе, як гэта разумеў М. Бахцін, і ў поўнай меры выяўляе “дыялагічную адкрытасць мастацкага свету” [2, с. 464] аўтара, зніжэнне звернутасць да адрасата. Творы Фёдара Янкоўскага сапраўды нібы шукаюць непасрэднага водгуку чытача, яго рэакцыі на выказанне. Гэкое меркаванне выразна пацвярджаецца тым фактам, што аўтар у тэ. стах звяртаецца да таго, каму адрасаваны творы, ужываючы ў сваіх абразках, эцюдах, нарысах назоўнік **чытач** у ролі зваротка або члена сказа. Напрыклад: *Даруй мне, чытач, за нечаканасць, за тое, што далей напісаў не зусім такое, як чытачом засвоілася раней...* (“Талака, або Радасць мая з маленства”); *Не загневайся, чытач: сон той дарагі мне, людскі, на жыццё, рулілася людскую, сваю* (“Сны мае”); *Перачытаем, чытач, той “перасцерагальны” радок* (“На паштоўцы”); *Такую задачу (сам не заўважыў) задаю чытачу сваім першым сказам і загаловам* (“Коска”). Як відаць з прыкладаў, чытач часта становіцца нязменным аб’ектам увагі пісьменніка, які імкнецца наладзіць з ім пэўны дыялог. Аўтар хоча прадбачыць чытачову рэакцыю на свае разважання, на асаблівасці падачы матэрыялу ў сваіх абразках і апавяданнях і эксплікуе сваю зацікаўленасць у кантэксце: **Чытач** *захоча ўбачыць канцоўку,*

прачытаць мае заключныя радкі. **Прабач**. Заключных радкоў не шукаў і не будзе (“У гасцінах”); **Чытачу**, спадзяюся, хопіць адной (ці дзвюх) сітуацыі, аднаго “носьбіта” якасці “здыхае-хапае” (“З нашага педагагічнага”); Каб перакладаць, трэба ведаць хоць бы... дзве мовы, а калі на сталю ляжаць падрадкоўнікі – трэба ведаць (**засмяешся, чытач?**) хоць бы адну мову (“Гаваркое, неасцярожнае і «вельмі нятое»”). Накіраванасць на чытача і разам з тым выразную дэялагізаванасць часам эксплікуюць у творах Ф. Янкоўскага і ўстаўныя канструкцыі: *З гадамі – не здзівіся, чытач*, – і сам даўжэй стаю каля паліцы ці прылаўка (“У кнігарні”); *Мабыць, лягчэй і цяплей было б здымку і подпісу (то і... чытачу) без радка з арсенала штампаву “адной з прыкмет сацыяльнага ўзроўню”* (“Радкі пад здымкам”); *Не чакай, шануюны чытач, што буду пісаць біяграфію (разгарні том шосты БелСЭ – і прачытаеш) Гілера Ліўшыца* (“Прышло само”). Наўнась такіх уставак, іх выразная эмацыянальнась і экспрэсія падкрэсліваюць тую непасрэднась, з якой аўтар імкнецца наладзіць кантакт з чытачом. Складваецца ўражанне, што пісьменнік не пазбаўлены думкі пра таго, для каго ён піша, нібы чытач – увесь час у полі яго зроку. Такая апеляцыя да адрасата суб’ектывізуе аўтарскае маўленне, актуалізуе яго дэялагізаваны характар.

Дэялагізаванасць твораў Ф. Янкоўскага дэяўляецца і ў свядомым выкарыстанні аўтарам разнастайных моўных сродкаў і стылістычных прыёмаў, фігур, накіраваных на актывізацыю ўвагі чытача, актуалізацыю яго перэпціі. Звернем увагу на некаторыя.

Прозе Ф. Янкоўскага надзвычай характэрна актывізацыя патэнцыяльнай вобразнасці слоў, падзьвіне іх асацыятыўнага поля, якое фарміруе імплікацыйныя сувязі моўных адзінак і актывізуе моўнае мысленне чытача. Так, цікавым прыкладам з’яўляюцца выпадкі семантычна-стылістычнай мадыфікацыі кніжных слоў пры парушэнні іх лексічнай і стылістычнай валентнасці. У такім выпадку звычайна зніжаецца стылістычны рэгістр кніжнага слова і яно набывае іранічнае адценне: *Аўтар “мабілізаваў” не чатыры словы, а... чатырнаццаць* (“Гаваркое, неасцярожнае і «вельмі нятое”); *Перамагло само дзяцінае – гульня, гульні. Іх “рэпертуар” на беразе рэчкі – шырокі і разнамасны* (“Я – пайшоў”). Кніжнае слова падчас становіцца базай для стварэння непаўторнай, свежай метафары: *Нібы эпідэмія (нашы дзяды і бацькі называлі яе словам мор) пустаслоўя* (“Гаваркое, неасцярожнае і «вельмі нятое”); *Гадкоў пад шэсцьдзесят назад – на маёй памяці – гаспадыні ўсёй маёй вёскі не “сталачылі” б такога “арсеналу” наедку, смакаты* (“Недаслуханае слова”). Мастацкі эфект такога словаўжывання грунтуецца на “феномене нечаканага”, які відавочна прагназуе пэўную рэакцыю рэцыпіента і арыентаваны на яе. Пра адчувальна-эмпірычнае асваенне моўных адзінак сведчыць ужыванне так званых геданістычных азначэнняў [3, с. 79] пры назоўніку *слова*: яно ў

пісьменніка бывае *смачнае, жывое, прыгожае, яркае, дарагое, скрытнае, спакойнае, гаваркое, халоднае*. Ужыванне нечаканага азначэння пры лексемах філалагічнай тэматычнай групы – характэрная рыса стылю Ф. Янкоўскага: *сухотнёнькая брашура, зялёны рукапіс, нятое слова, шурпатая калька, урадлівыя на словы рэдактарскія тлумачэнні, падбэтонены стыль, багатая кніжка, заезджаная, збедненая граматыка*. Дзеяслоўныя індывідуальна-аўтарскія метафары таксама часта прэзентуюцца пры спалучэнні з лексікай філалагічнай: *частаваць словам; само слова гаворыць; прыняліся словы; паляваць на словы, фразеалагізмы, прыказкі, прымаўкі; выцерабіць радкі; выгадаваць кнігу*.

Каб дабіцца стылістычнай выразнасці слова, а разам з тым і кантэксту, Ф. Янкоўскі часам актуалізуе гукавыя асацыяцыі, якія, як вядома, часта кладуцца ў аснову народнай этымалогіі. Сутыкненне двюх блізкіх па гучанні лексем дае магчымасць ацэнкі ці пераасэнсавання адной з іх, павялічвае экспрэсіўную і стылістычную значнасць слова, робіць яго гаваркім. Напрыклад: *Хоць з дуба на барану! Не з канцэлярыту, не з газетных штампай. Не перакладзенае і “не перакладзенае”. Не якая там калька – “калека”* (“Хоць з дуба на барану”); *Асам ужываюць цэлыя “звароты-завароты”, а не скрытнае народнае слова* (“Спрачаліся, пыталіся, шукалі”). Р. В. Вінакур заўважаў, што выпадкі такога словаўжывання даюць магчымасць адкрываць у словах “новыя, нечаканыя сэнсы, якія знешне матывуюцца самым розным чынам: то жартам, то глыбокім роздумам” [4, с. 392–393]. Адкрываць гэтых сэнсаў залежыць і ад чытача, прымушаючы апошняга да актыўнага роздуму і разважання, а значыць – і да непасрэднага водгуку на падлісанае.

Выразным элементам дэялізацыі мастацкага маўлення выступае ў творах Ф. Янкоўскага зейма, сутнасць якой заключаецца ў спалучэнні сінтаксічна аднародных членаў сказа, якія не выяўляюць лагічнай і семантычнай аднароднасці. У ролі фармальна аднародных членаў сказа ў тэкстах пісьменніка найчасцей выступаюць канкрэтныя і абстрактныя назоўнікі, якія актуалізуюць неаднароднасць сваёй сувязі з дзеясловам, у дачыненні да якога выступаюць як падпарадкавання, залежныя кампаненты: *Вяла мама сваю нітку і сваю песню* (“Трэба ж дапрадаць”); *Яны далі мне ў рукі і ў душу кнігу* (“Настаўнікі”); *І ўсё возера падзялілася на палосы: адна лустраная, а побач ветравая, быццам шырокая сцяжынка, па якой бягуць... не ногі, а самі добрыя душы* (“Над Астрашчыцкім возерам”). Зейматычныя канструкцыі выяўляюць сэнсавую неадназначнасць дзеясловаў дзякуючы іх спалучэнню з семантычна разнароднымі назоўнікамі і разам з тым прэзентуюць нечаканасць семантычных і вобразных асацыяцый аўтара. Зейма стварае “першкоду” пры хуткім чытанні і вымагае ўдумлівага асэнсавання, арыентаванага не толькі на семантычнае, а і на эстэтычнае асваенне слова як складанага вобраза.

Поліфункцыянальным элементам ідыялекту Ф. Янкоўскага з’яўляецца сінтаксічная фігура ўмоўчання, якая таксама спрыяе дыялагізацыі мастацкага маўлення. Кампазіцыйная функцыя ўмоўчання часта аказваецца звязанай з функцыяй экспрэсівізацыі, бо, не дагаворваючы нейкага звяна сваёй думкі, аўтар тым самым дабіваецца актывізацыі чытацкай увагі, накіраванай на тое, каб аднавіць прапушчанае. Экспрэсіўная сінтаксічная канструкцыя ў такім выпадку становіцца наўмысным сродкам уздзеяння на чытача. Напрыклад: *Я ведаю не дзве літаратуразнаўчыя кафедры на Беларусі і не дзве за яе межамі. Але не ведаю і адной такой, дзе б... Ды пра гэта – на саміх людзях, хто з’яўляецца калектывам кафедры беларускай літаратуры Белдзяржуніверсітэта імя У. І. Леніна (“Па бацьку пазнаюць сыноў”); Матчына слова. Яно залечыць, яно і пракляне негэдзіўца. Яно...* (“Слова. Маё роднае слова”). Часта ў творах Ф. Янкоўскага ўмоўчанне выражае эмоцыі самога аўтара. Кантэкст у такім выпадку становіцца псіхалагічна напружаным, арыентаваным на эмацыянальнае суперажыванне рэцыпіента. Так, у нарысе “Сказалі спыталіся” ўмоўчанне перадае балючае шкадаванне Ф. Янкоўскага з выпадку заўчаснай смерці былога вучня: *Няма Лявона Падгайскага. Выпадок... трагічная смерць... на вадзе... І мае вялікая бяда, цяжкае гора... У аўтабіяграфічным цыкле абразкоў “Полымя” аўтар дзеліцца сваім бліжчымі ўспамінамі пра вайну: Я не нагаджуся з афарызмам – раны го іцца часам: засталіся і будуць да апошняга майго дня незагойныя раны. Не ў аднаго мяне. Такая вось... На першым годзе для вайны, і на другім, і... на дзясятым... дваццатым... на трыццаць пятым... Нават тады, калі чытаю не пра вайну, не бачу нічога такога, што нагадае вайну, – мне раптам пачуецца пах спаленага двара, спаленай вёскі; пачуецца пах спаленых у хатах, сенях, бакоўках, гумнах, школах, у царкве, у касцёле... пачуецца пах спаленых людзей. Праз экспрэсіўную фігуру ўмоўчання пісьменнік звычайна аб’ектывуе пэўныя чалавечыя пачуцці, што зведваюць героі твораў ці сам апавядальнік, і стварае псіхалагічна і эмацыянальна насычаны кантэкст, які павінен уплываць на эмоцыі чытача. Можна меркаваць, што тым самым пісьменнік імкнецца фарміраваць у чытача культуру эмацыянальнага перажывання, якая, як слухна адзначыў Р. Шкраба, “неабходна, каб умець глыбока чытаць і разумець мастацкія творы” [5, с. 409].*

Падагульняючы разважанні пра дыялагізаванасць прозы Ф. Янкоўскага, можна адзначыць, што названая рыса выступае выразным кампанентам дыскурсіўнай стратэгіі аўтара і мае свае адметныя моўныя маркеры, якія і аб’ектывуюць відавочную накіраванасць тэкстаў на актыўнае чытацкае ўспрыманне.

Літаратура

1. Малажай, Г. М. Чытаючы “З нялёгкіх дарог” Фёдара Янкоўскага... / Г. М. Малажай // Улюбёны ў роднае слова : навук. выданне з нагоды 80-годдзя з дня нараджэння праф. Ф. М. Янкоўскага / навук. рэд. П. А. Міхайлаў. – Мінск : БДПУ, 2000. – С. 13–18.

2. Бахтин, М. Проблемы поэтики Ф. Достоевского / М. Бахтин. – 3-е изд. – М. : Худ. лит., 1972. – 470 с.

3. Сянкевіч, В. І. Семантыка і прагматыка беларускай мовы / В. І. Сянкевіч. – Брэст, 1995. – 214 с.

4. Винокур, Г. О. Язык художественной литературы. Язык писателя / Г. О. Винокур // Избранные работы по русскому языку. – М. : Гос. учеб.-пед. изд-во М-ва просвещения РСФСР, 1959. – С. 227–393.

5. Шкраба, Р. Моваю вобразаў : выбранае / Р. Шкраба. – Мінск : Маст. літ., 1989. – 447 с.

Эмануіл Іофе

ВЫДАТНЫ ЛІНГВІСТ-БЕЛАРУСАЗНАВЕЦ І ТАЛЕНАВІТЫ ПІСЬМЕННІК

Беларускі народ даў нашай краіне дзясяткі выдатных мовазнаўцаў і вельмі таленавітых пісьменнікаў. Пачэснае месца сярод іх займае арыгінальны і непаўторны беларускі лінгвіст, аўтар шматлікіх слоўнікаў, падручнікаў, мастацкіх кніг, вучоны-педагог, які больш за чвэрць стагоддзя ўзначальваў кафедру беларускага мовазнаўства Мінскага дзяржаўнага педінстытута імя А. М. Горкага, заслужаны дзеяч навукі БССР прафесар Фёдар Міхайлавіч Янкоўскі.

Уладзімір Калеснік пісаў пра Фёдара Янкоўскага так: “Ён выступаў адначасна вучоным, пісьменнікам і педагогам, які настойліва адраджаў нацыянальную школу беларускага мовазнаўства 20-х гадоў [XX ст. – Э. І.], традыцый тых ахвярнікаў, што умелі шанаваць жывую мову народа, збіраць водар з палявых кветак, публікаваць арыгінальныя працы ды актыўна ўздзейнічаць на моўную практыку ў рэспубліцы...” [1, с. 3].

Разам з тым нельга не згадваць з думкай беларускага мовазнаўцы Марыі Новік: “Менавіта роднае слова стала тым найгалоўным, што склала сэнс яго жыцця, ягонай творчай дзейнасці” [1, с. 3].

Сапраўды Фёдар Янкоўскі – Прадаўжальнік і Пачынальнік. З ім звязана распрацоўка ў беларусістыцы новых кірункаў даследаванняў (найперш фразеалогіі, фразеаграфіі, культуры маўлення). Фёдар Міхайлавіч – стваральнік. І сёння яго дапаможнікі па гістарычнай граматыцы, дыялекталогіі, па сучаснай беларускай мове і культуры маўлення не страцілі сваёй актуальнасці і запатрабаванасці. У яго навуковых працах і дапаможніках жыве роднае слова: яно адабрана ўдумліва, з любоўю, з пашанай.

У 1936 г. Фёдар Янкоўскі закончыў Рагачоўскі педагогічны тэхнікум. Пасля працаваў настаўнікам Буцавіцкай школы Мінскага раёна, а ў 1939 г. ён скончыў завочна Мінскі настаўніцкі інстытут. Фёдар Міхайлавіч у складзе 90-га палка 95-й стралковай дывізіі з’яўляўся ўдзельнікам савецка-фінляндскай вайны 1939–1940-х гадоў, у час якой атрымаў сур’ёзнае раненне і шэсць месяцаў правёў у ваенных шпіталях пад Ленінградам.

У час Вялікай Айчыннай вайны Ф. М. Янкоўскі быў партызанскім сувязным, разведчыкам партызанскага атрада “Грозны” брыгады “Штурма-